

KISS ESZTER

A póruł járt hízők esete

A Disznójáték
a József Attila Színházban

Iglódi István hat év elteltével másodszer is megrendezte Czakó Gábor groteszk paraboláját. 1977-ben a Dunaújvárosi Bemutatószínpadon először (tizenöt évvel keletkezése után!) színre vitt *Disznó-játék* a tájolások során akkor a fél országot bejárta nagy sikerrel.

Hogy a József Attila Színházban most szintén Iglódi rendezésében játsszák a darabot, azt mutatja: a rendezőt még mindig izgatja a szerencsétlen sertéseknek ez a „felsőbb szempontból” nevetségesen kicsinyes, de az átélő ártányok számára életbevágó cécója. A komédia frissesége, kamaszos humora most is magával ragadó, holott lassan két évtizede íródott, a szerző húsz-egynéhány éves korában. Ezzel együtt, úgy vélem, előadása nem érdekelen napjainkban, amikor igen veszélyes lehet a világgal szembeni közöny és befelé fordulás.

Ez a struccpolitika - hogy az állatoknál maradjunk - jellemzi a darabbeli ólakóit, Kornwald, Yorkshire és Manga

licza urat, akik a böllérkés fenyegető közelségében a langymeleg pocsolya-hétköznapokból felriadva sem tudnak már szabadulni a bűvös körből, s kibújni a disznóbőrből, netán hőssé válni közös érdekeikért kiállva. Legföljebb a hősködés pózát képesek felölteni, hogy elleplezzék önérdekeikért, saját bőrük meg-mentéséért folytatott machinációikat (ki-véve Mangaliczát, aki semmiféle szerepjátszásra nem képes, de talán csak tökéletes bárgyúsága és baleksége miatt).

Persze a hőssé válás föl sem merül mint követelmény, ez ebben a közegben elképzelhetetlen, valósággal extrém lehetőség. De éppen ez a tény mutat rá arra, hogy - nemcsak hétköznapjainkban, hanem kiélezett helyzetekben is - mennyire „nem aktuális”, avítt a „hős” fogalma. Az, hogy már nincs is szükségünk hősökre, összefügg saját emberi „disznóságunkkal” - s a darab mondanójával -, hogy vajon, ha egyáltalán vannak, hiszünk-e saját eszményeinkben (sertésország) vagy csak a túlélés és a vegetáció fenntartásának érdekében használjuk fel azokat, ugyanúgy, ahogy a hatalmat és ember-(ártány)-társainkat is? A komédia grotesksége abban áll, hogy itt visszajára fordul a sorrend és értékrend. Nem a hatalom és az egyén az ideálok megvalósításának letéteményese, hanem fordítva: az eszmény csupán al

kalmi eszköz a hatalmi és egyéni érdekek leplezéséhez és kiszolgálásához.

Úgy látszik, Czakó Gábort pályakezdése óta máig foglalkoztatja ez a kérdés: példa erre a nemrég Kecskeméten bemutatott *Karcsi* című iskolakomédiája, mely arról szól, hogy a belénk táplált, tanított eszményeket a valóság cáfolja meg.

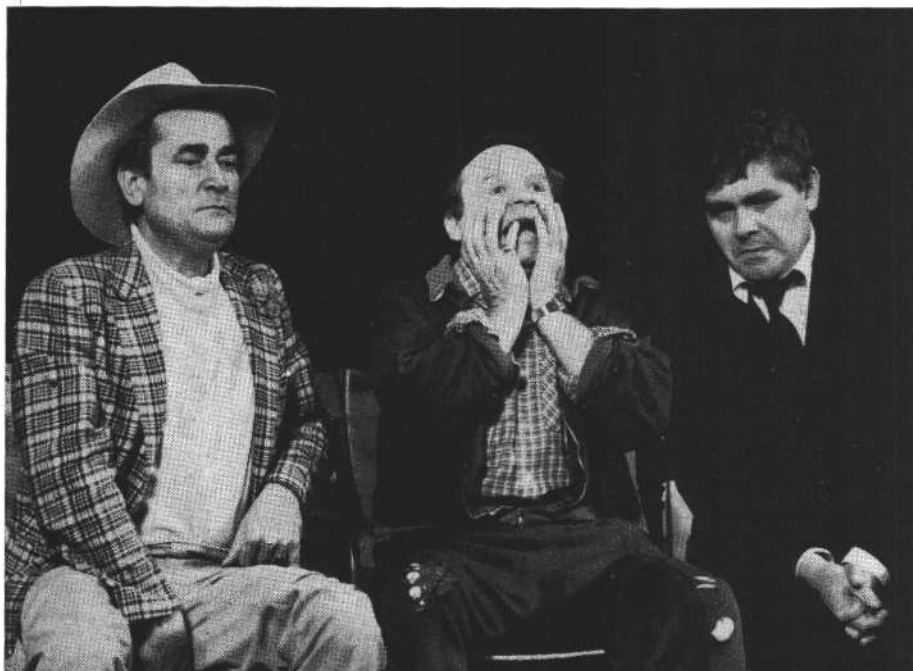
Azt, hogy a *Disznójáték* megmarad az általánosság szintjén, elkönnyvelhetnénk a darab hibájának, de akkor szem elől tévesztenénk, hogy ez magából a műfajból, a megvalósított drámatípusból következik, abból a formából, mely megfelel az írói szemléletnek. A disznóólbeli események ugyanis egy történelmi-társadalmi *modell* állítanak elénk, a hatalom és kiszolgáltatottság dialektikájának általános természetrajzát, mely „dialektikát” a butaság, az önzés, a karrierizmus, a rosszul felismert célok és érdekek és a bárgyú szervilizmus irányítja.

Az általános modellen belül a dráma tartalmaz elmosódott utalásokat történelmünk válságos, önelvesztő korszakaira, régebbi történelmi vonatkozások mellett megjelenik például a dogmatizmus modellje is, majd láthatjuk Mangalicza „rehabilitálását” stb. De ezek a bizonyos mértékig konkretizáló analógiák csak másodlagosak. Czakó modellező látásmódjára bizonyosság a már említett *Karcsi* is, amely szintén egy életmodellt mutat be, s ez a modelláló-általánosító ábrázolásmód együtt jár bizonyos formai sajátosságokkal, melyek tartalomként is lecsapódnak.

Az egyik ilyen sajátosság a szükség-szerű leegyszerűsítés, a modell átlátszó-sága. Ez nem feltétlenül hátrány, legalábbis feltámasztja bennünk azt a sejtést, hogy ilyen szimplák, ilyen nevetségesen átlátszóak lennének, ha képesek volnának egy pillanatra kívülről látni magunkat. S a keserű ebben az, hogy e szimplaság és átlátszóság világában és ellenére is működnek azok az alantas mechanizmusok, melyeket a darab bemutat.

Az átláthatóságnak és egyszerűségnek azonban megvan az a veszélye, hogy ami olvasva izgalmas és szellemes, színpadon unalmassá és szájbarágóssá válhat, mert hiányzik belőle az a plasztikus életszerűség, ami a színpadi hitelesség feltétele. Ennek az előadásnak csak félig-meddig sikerült elkerülnie ezt a csapdát, s amennyire sikerült, az elsősorban Harkányi Endre játékának és a komikus hangsúlyokat és mozgásokat jól összehangoló és időzítő rendezésnek köszönhető.

Tolnai Miklós. Harkányi Endre és Kránitz Lajos Czakó Gábor *Disznójátékában* (József Attila Színház) (Iklády László felv.)

A modellforma másik sajátossága, hogy példázatjellegű, nyíltan didaktikus. Az író vállalja azt, hogy tanmesét mond, amire a mű alcíme is utal: „Tragikus játék egy hitvány Mangalicza sertésről, aki rútul visszaélt barátai jóindulatával, azok rovására külön-külön gonosztetteket követett el, mígnem elnyerte méltó büntetését.” (Czakó ezzel az alcímmel, s annak nyelvezetével is utal mintáira és elődeire, az állatmesékre és azok művelőire: az *Aesopus-mesékre*, Heltai Gáspár *Száz fabulájára*, La Fontaine-re stb.) Ez a tudatosan vállalt didaktika alkalmat ad

mind az író, mind a rendező számára - a „brechtesítésre”, s egyúttal az elidegenítő technika kompenzálja is a didaktikus ábrázolás egysíkúságát. Az előadásban Málnai Zsuzsa éneklő Kóbor Blökiként Zászlós Levente humoros, a disznótor ízeit és illatait idéző songjait, melyek levonják az adott részletszituáció tanulságát. Málnai Zsuzsa alakítása nem igazán sikerült, hiányzik belőle a természetesség és a valódi irónia, ami ezeket a fanyar humorú dalokat hitelesítené. A Justin Júlia tervezte bohócjelmez azonban találóan illik e rezonőrfigurára. Kóbor Blöki a bemutatott világon kívül álló szemlélő és kommentáló, időnként mégis beleszól az eseményekbe, beszél a szereplők kel. Zavaró az előadásban, hogy a figura bár „belül is van”, mégsem tisztázott identitása, nem tudjuk, miféle lény, s mi a funkciója a disznók moslék-világán belül.

A dunaújvárosi bemutató alkalmával többen az író szemére vetették, hogy nincsenek jellemei, de hát ez nem is várható el, mert maga a műfaj zárja ki az összetett jellemábrázolást. Típusokat látunk, a három civakodó ártány három általános emberi alapmagatartást képvisel. Telitalát Harkányi Endre játéka az alázatos és bumfordi, ennél fogva mindig kiszolgáltatott és becsapott Mangalicza úr szerepében. Ő a jó szándékú, de eredendő butasága miatt örök vesztes és kirekesztett, akit az életosztón még cselekvésre és lázadásra indít, de hiszékenysége és malacszemeinek a kényelmes vegetáló lét határáig terjedő tekintete az áldozatsorsra predesztinálja. Harkányi Endre fél-szeg-bizonytalan, mégis tenyeres-talpas, nemcsak földhöz-, de „testhezragadt” mozgásával, tekintetével, mely hol gaz társai iránti feltétlen bizalmat sugárzik, hol pedig agyának megvilágosodására hiába váró kifejezést ölt, kitűnően jellemzi a karakter belső természetét, „gondolkodását”. Nemcsak pasztikussá-élővé

teszi a figurát, hanem érzelmi húrokat penget: talán jobban sajnáljuk Mangaliczát, mint kellene. Ő az egyetlen a darabban, akit inkább szánunk, mint ki-nevetünk,

Tolnai Miklós alakítja Yorkshire urat, aki a mindig győztes, az erősebb uszályához szegődő karrierista típusa, s akit a nála agresszívebb és agyafúrta Kornwald úr habozás nélkül feláldoz, hogy ő maga megmaradjon. Mindketten rendkívül gyávák, noha ősi nemes vér csörgedez ereikben; bár igaz, hogy Mangaliczát csak hurrá-optimizmusa és szűklátókörűsége menti meg a gyávaságtól. Ő inkább megijed, mint fél. Két társa sem okosabb, mint ő, csak ügyesebbek mások kihasználásában, s a nagyság és intelligencia szerepét fölveve állítják félre őt.

Tolnai Miklós ötletesen parodizálja a „Yorkshire-típust”, alakítását a feminin vonások irányába tolja el (az ártányok ugyanis férfiaságtól megfosztott kandidatezők, ami itt egyben képletes is). Ez a nőieség illik a figurához, mint a simulékony alkalmazkodás, a hízogás, az ideges-hisztérikus félelem komikus kifejezési formája.

Kránitz Lajos játéka Kornwaldként kevésbé sikeres, inkább csak testalkata alkalmas valamelyest a figura jellemzésére, ezenkívül a hatalomvágyat és agresszivitást csak túlzóan harsány és retorikus hangsúlyú beszédével próbálja érzékelteni. Egy emberi magatartásformát, általános típust sem feltétlenül kell sablonokkal ábrázolni, mert akkor valójában nem kel életre a figura. Talán célszerűbb lett volna itt is a finomabb, halkabb irónia eszközeit alkalmazni, hogy hitelesebb legyen az alakítás.

Koca anyó, az ől negyedik lakója is típust reprezentál: a minden körülmények közötti feltétlen kötelességtudást, s a kötelességeken kívül eső valósággal szembeni abszolút közömbösséget testesíti meg. Az őt játszó Szabó Évának nincs nagy szerepe, csak ül és kötöget, pusztán jelenléte árasztja a háborítatlan nyugalmat és tökéletes közönyt. Csak a védtelen Mangalicza iránt mutat anyai érzelmeket.

S bár a disznóól hőseinek végzete eleve elrendelt, tőlük függetlenül determinált

hiszen bármit is tesznek vagy nem tesznek, a böllér kését nem kerülhetik el az alapszituáció természetéből következően -, a mű drámaiságát az adja, hogyan viselkednek és viszonyulnak egymáshoz a

hirtelen előálló válsághelyzetben ezek a típusok, az új szituáció milyen reakciókat vált ki belőlük. Nem annyira az elkerülhetetlen vég a fontos, mint inkább a saját helyzet fel nem ismerése, a meghamisított helyzetben való öntetszelgés, aminek következtében még a helyzet felismeréséből meríthető tartás és méltóság lehetőségét is elszalasztják. Az előadás kiemeli, hogy Mangalicza - már a böllérek kezében utólag felismeri saját helyzetét (persze ekkor már nem nehéz) és a többiek gazságát, s mintegy „önként” vállalja az áldozat szerepét, így némi méltósággal indul a halálba. Ezzel szemben Yorkshire és Kornwald osztályrésze a gyáva, szűkölő halál, miközben a közönséget is megkönnyeztetni a disznóperzselés füstje, mely elárasztja a nézőteret.

Az előadás groteszk hatásához jelentős mértékben hozzájárulnak Justin Júlia jelmezei. Mangaliczát kopott, lyukas, kiült mackója már egymagában is jellemzi a két másik ártány piperkócen elegáns öltözéke mellett. Ugyanígy a többi figurának is a „lelkét” mutatja meg ruházata, nem állatokká maszkírozza őket, hanem az emberi típus karakterjegyeit emeli ki. A látványt kiegészítik s a jellemzéshez is hozzájárulnak még az Iglódi István tervezte játéktér elemei: például mindegyik disznó a karakterére jellemző székkel rendelkezik. Mangaliczának a vidéki harmadosztályú presszók műanyag széke jutott; Kornwald úr faragott széke „telivéségére” utal, ősi nemesi családok szalonjába illik; Yorkshire úré pedig a „világpolgár” széke, melynek látszólagos egyszerűsége rafináltan rejti a megmunkálást. A díszlet egyébként a disznóól kifutóját látjuk - kellően egyszerű, tartózkodó a fölösleges kellékektől és ábrázolóelemektől, a játéktéri funkcióra koncentrálnak. Mindent összevetve: e disznótor előtörténete nem nyújt életre szóló színházi élményt, de tisztességesen kidolgozott szórakoztató előadás. Továbbra is várjuk az új magyar dráma már eddig is bizonyítottan ígéretes tehetségétől, az epikus műveiből is jól ismert Czakó Gábortól újabb színpadi műveit.

Czakó Gábor: Disznójáték (József Attila Színház)

Rendező: Iglódi István. *Jelmez:* Justin Júlia m. v. *Játéktér:* Iglódi István. *Versek:* Zászlós Levente. *Zene:* Selmeczi György.

Szereplők: Harkányi Endre, Kránitz Lajos, Tolnai Miklós, Szabó Éva, Málnai Zsuzsa.